

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

İLÂHIYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

**Review of the Faculty of Divinity
University of Süleyman Demirel**

Yıl : 1994

Sayı : 1

HADİSLER AÇISINDAN İSRAF VE TASARRUF

Doç.Dr.Talat SAKALLI*

Kur'an ve hadislerde İslâmî öğreti ve emirleri inceleyen İslâm bilginleri, İslâm'ın hedef edindiği ahiret yurdunun saadetinin yanısıra, dünyevî hayattaki sosyal faydaların üç başlık veya merhalede ele alınabileceği sonucuna varmışlardır. Bunlar "zarûriyyât, hâciyât ve tahsiniyâtır".

Zarûriyyât, din ve dünya menfaatlerini ikâme konusunda gerekli olan şeylere denir ki, bunlar bulunmazsa, dünya maslahatları istikametinde cereyan edemez; aksine bozukluk, karışıklık ve helak cihetinde ilerler. Ahirette ise, kurtuluş ve cennetten uzaklaştırır, apaçık bir hüsrana sebep olur.

Hâciyât ise, topluca mükellefler üzerinden zorluğu, güçlüğü, meşakkati kaldırmaları ve genişlik veya rahatlığı, kolaylığı sağlamaları sebebiyle, kendilerine ihtiyaç duyulan şeyler demektir. Bu konuda şu şart vardır: Söz konusu olan şeyler alelâde muhtemel fesad derecesine ulaşmamalıdır.

Tahsiniyât'a gelince, bunun manası da, "güzel adetlere" uygun (olan şeylere sarılmak) ve tercih kabiliyetine sahip akılların (akl-ı selim'in) kabul etmediği pis veya kötü hallerden koruyucu şeyler demektir. Bütün güzel ahlak (mekârim-i ahlak) tahsiniyât içinde mütelaa edilir.

Sözü edilen her üç konu, ibadetlerde, âdetlerde, muâmelâtta ve cinayetlerde geçerlidir. Mesela, bedeni ve akli korumak için mutlak olarak yemek, zarûreti; temiz ve helal olan şeyleri yemek hâciyâtı; yeme ve içmede israftan kaçınarak, iktisatlı davranma ise tahsiniyâtı ifade eder¹.

İşte bunlardan zarûretler, İslâm'a göre iyi, aynı zamanda ferdî ve sosyal hayatın beş temelinin korunmasına esas olan bütün faali-

* Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Şâubî, Ebu İshak, el-Muvafakât fi Usuli's-Şeria, II. 8-12, Diğer misaller için buraya bakılabilir.

yetleri ve diğer tâlî unsurları ihtiva eder. Sözü edilen beş temel işe şunlardır? Din, hayat, akıl, nesil ve mal. Bu beş esası korumak ve sürekliliğini sağlamak, İslâm'ın "tevhîd akidesinden" sonra gelen ilk hedefleri arasında yer alır. Bu kategorideki misaller beş temeli korumayı hedef alan amelleri ve bu amellerle ilgili emirleri ihtiva eder. Mesela, 1-İslam'ın beş şartı ve Allah yoluna davet, 2-İnsan hayatının dokunulmazlığı ve ilgili müeyyideleri; hayatı korumayı, yemeyi içmeyi, giyecek ve barınak edinmeyi, alım-satım gibi ilgili dünyevî fonksiyonları emretmeyi, 3-Alkollü içkilerin ve akli gideren diğer uyuşturucuları yasaklaması, 4-Geniş manasıyla malın korunması ve insanın kendi malını bile tahrip edememesi, başkalarının mülkiyetine saldırıların yasaklanması ve 5-Bu hedefleri müdafaa etmek için mücadele, temel bilgi ve eğitimin elde edilmesi; söz konusu beş esası korumak amacıyla yeterli iktisadî faaliyetlerin (mesela gıda üretiminin) kurumlaştırılması gibi...²

Hangi sitem olursa olsun, koyduğu esaslarını korumak için, koruyucu, aynı zamanda esaslarına yönelebilecek tehlikeleri bertaraf etmek için, birtakım emirler, ölçüler, hatta zorlayıcı müeyyideler de tesbit eder. Aksi takdirde bu prensiplerin teoriden pratiğe geçmesi idealde kalır. İslam dini de, hakim kılmak istediği esasları devam ettirmek ve korumak için verdiğimiz misaller gibi tavsiye ve emirlerinin yanısıra, bu idame ve korumada hem tefrit, hem de ifrata karşı kalkan olan "tasarruf" yani "dengeyi korumak" veya yerine göre "tutumlu olmak" fikri üzerinde ısrarla durmuştur. Yine aynı gaye ile tasarrufun iki aşırı uçları olan "cimrilik" ve "israfı" da yasaklamıştır.

Bir konunun anlaşılabilmesi her şeyden önce terimlerin iyice anlaşılabilmesi ile doğru orantılıdır. Bunun için biz de araştırmamızın çatısını teşkil eden bu üç terimin yerini tesbit ve tarifini yaparak konuya girelim.

İsraf'ın genel tanımı, "İnfakta sınırı (haddi) aşmak" şeklinde yapılmaktadır. Diğer bir ifade ile "kemiyyette aşırı gitmek" diye de tarif edilir³. Nitekim Kur'an-ı Kerim'deki şu ayetler bu manadadır:

2 Zerkâ, Dr.Enes, İslam İktisadı; İnsan Refahına Bir Yaklaşım, trc.Doç.Dr.Ahmet Tabakoğlu, (İslam İktisadı Araştırmaları içinde), s.31 vd. İstanbul, 1988.

3 Cürcanî, Ta'rifat, s.10; Nevevî, Şerhu Müslim, XVII.40; Aynî, Umdetü'l-Karî, İstanbul, 1308, X.57.

“Çardaklı ve çardaksız bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurma ve ekinleri, zeytinleri ve narları -birbirine benzer ve benzemez biçimde-yaratan hep O’dur. Her biri meyva verdiği zaman meyvasından yi-yiniz; hasat günü hakkını (sadakasını) verin; fakat israf etmeyin. Çünkü O israf edenleri sevmez! “(6/En’âm, 141). “Ve onlar infak ettikleri zaman, ne israf ederler, ne de cimrilik; bu infakları (harcamaları) ikisi arasında dengeli olur” (25/Fükân, 67). Burada aynı manayı teyid eden “Elini (ellerini) boynuna bağlanmış yapma, tamamen de açma, sonra kınanır, hasret içinde kalırsın” (17/İsrâ, 29) ayetlerden biri de budur.

Mal açısından israf ise, “bir şeyin gereğinden fazla kullanılması (sarfedilmesi)⁴ veya “infakta esas olmakla birlikte, insanın yaptığı her eylemde aşırı gitmesi (haddi tecavüz etmesi)” veya Süfyan-ı Sevri’nin ifadesi ile “Allah’ın razı olmadığı her hangi bir yolda yapılan harcama (sarf) az da olsa israftır”⁵. Kur’an-ı Kerim’de bu manadaki ayetlerden bazıları da şunlardır: “Ey Adem oğulları! her mescide (girişinizde) süslerinizi (güzel elbiselerinizi üzerinize) alınız; yi-yiniz içiniz, fakat israf etmeyiniz. Çünkü O (Allah) israf edenleri sevmez” (7/A’râf,31). “Nikah çağına varıncaya kadar öksüzleri deneyin, eğer onlarda bir olgunluk (rüşd) görürseniz, hemen mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler (de geri alacaklar) diye o malları israf ile ve tez elden yemeyin...” (4/Nisâ, 6).

Ahlakçılar israfı, “ne ferdî, ne ictimaî hiç bir hayır ve menfaati olmayan şeylerde servetin telef edilmesidir” diye de tarif ederler⁶. Bu tarifleri ile israfın bir aşırı derecesi “tebzîr’i” de aynı mana içine sokmuşlardır. Halbuki “tebzîr” in manası, “gerekmeyen yerde (veya lüzumsuz yere) her hangi bir şeyi sarfetmek; israf ise, “bir şeyi gereğinden fazla kullanmak” demektir⁷. Bu yönü ile aralarında fark vardır. Tebzîr’e, Türkçemizde “saçıp-savurma” diyoruz..Yüce Allah Kur’an-ı Kerim’de böyle bir harcamayı da yasaklayarak şöyle buyurmaktadır: “Bir de akrabaya yoksula, yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma. Zira böylesine saçıp savuranlar,

4 Aynî, X.218.

5 er-Rağîb el-İsfahânî, el-Müfredât, s.337, İstanbul, 1986.

6 Akseki, A.Hamdi, Yeni Hutbelerim, I.163.

7 Aynî, I.663.

şeytanların dostlarıdır. Şeytan ise, Rabbine karşı çok nankördür” (17/İsrâ, 26-27).

Kısacası “maddî ve manevî servetini boş yere telef eden, sosyal durum ve mevkiî ile bağdaşmayan, gelirini giderini bilmeyen, lüzumsuz masraflara giren her kişiye “müsrif”⁸, “harcaması gereken yerde harcamamak “cimrilik”⁹, böyle kimselere de “cimri” denir. Her iki durum da İslâm’da olduğu kadar, ma’şerî vicdanlarca da yasaklanır ve hoş görülmez. Buna mukabil emredilen ve arzulanan “iktisat (:tutumlu olma veya tasarruf) ise “her huusta itidal üzere bulunmak, lüzumundan fazla veya noksan harcamaktan kaçınmaktır”¹⁰. Yukarıda geçen 25/Fürkân, 67. ayet, tasarrufu en güzel şekilde izah etmektedir. Ayrıca bu özelliği müminin vasıflarından sayarak, bir müslümanın tasarruf konusundaki hareket planını eline vermektedir. Zaten müslüman Hz. Peygamber’in “işlerin en hayırlısı dengeli (ortası) olanıdır”¹¹ hadisinin de teşviki ile her işinde aşırılıktan çekinmek zorundadır.

İktisatlı veya tasarruflu olmayı tavsiye eden diğer ayetler de şöyledir: “Eğer onlar Tevrat’ı, İncil’i ve Rablerinden onlara indirileni (Kur’ân’ı) gereğince uygulasalardı, şüphesiz hem üstlerinden, hem de ayaklarının altından yerlerdi (yer altı ve yer üstü kaynaklardan istifade ederek, refah içinde yaşarlardı). Onlardan aşırılığa kaçmayan (iktisatlı ve mu’tedil) bir zümre vardır; fakat onlardan bir çoğunun yaptıkları ne kötüdür” (5/Maide, 66). “Sonra kitab’ı, kullarımız arasından seçtiklerimize miras verdik. Onlardan kimi kendisine zulmeder, kimi orta (yolda) gider, kimi de Allah’ın izniyle hayırlarda öne geçendir. İşte büyük fazilet budur” (35/Fâtır, 32).

Bu terimleri ayetlerle bu şekilde istişhad yaparak açıkladıktan sonra, şimdi, yukarıda sözünü ettiğimiz beş ana hedef açısından “tasarrufu”, diğer bir ifade ile “iktisatlı olmayı” ve bilhassa zamanımızda felaket halini alan “israfı” (savurganlığı) ana hatları ile ele alalım.

8 Akseki, İslam Dini, s.257.

9 Gazzalî, İhyau Ulûmi’d-Dîn, terc.Ahmet Serdaroğlu, III.574, İstanbul, 1976.

10 Bilmen, Ö.Nasuhî, Büyük İslam İlmihali, s.475, İstanbul, ts.

11 Gazzalî, III.133.

1-Dinde Tasarruf: Allah'ın Hz. Muhammed (s.) vasıtasıyla kullarına din olarak koyduğu inançlar ve bu inançların fanusu durumunda olan ibadetler manzumesi Kur'an ve sahih hadislerde gayet açık ve net bir şekilde açıklandığı malumdur. Dolayısıyla sınırları çizilen çerçeveyi aşmak dinde iktisadı terketmek ve israfı düşmektir.

Burada haramları teker teker sayarak, bunların aynı zamanda bir nevi israf olduğunu söyleyerek, konu dışına çıkmamak için, dinde aşırılığın direk ifadesi durumunda olan bir kaç konuya değinelim. Mesela Allah Taalâ fakirlere yardımda bulunmayı dinin farzları arasında sayarken; aşırılığa düşülmemesini; bu yardımın israf ve tebzîr boyutlarına varmamasını, aki takdirde insanın kendisinin de yardıma muhtaç ve acınacak durumda kalabileceğini hatırlattığını¹² biraz yukarıdaki ayetlerden nakletmeye çalışmıştık.

Aynı şekilde Hz. Peygamber de bir çok hadis-i şeriflerinde ibadetler konusunda kendisinin örnek alınmasını emretmiş, hiç evlenmeyerek, devamlı oruç tutmaya ve kendini ibadete adayanların bu tavrına karşı çıkarak, "Allah'a yemin olsun ki, ben içinizde Allah'dan en çok korkanınızım. Sizden daha müttekîyim. Böyle iken ben (Ramazanın haricinde) bazen oruç tutuyorum, bazen tutmuyorum; (farzların dışında) bazen namaz kılıyorum, bazen de kılmıyorum. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse, benden değildir."¹³ demişlerdir. Diğer bir hadislerinde "Allah azimetlerinin (emirlerinin) yerine getirilmesinden hoşlandığı gibi, ruhsatlarından da istifade etilmesinden aynı şekilde hoşlanır"¹⁴ buyurmuştur. Yine O, ibadetlerin az da olsa devamlısının daha hayırlı olduğunu belirterek¹⁵, "Ey insanlar! size orta yol gerekir, size iktisat gerekir. Zira siz usanmadıkca Allah asla usanmaz"¹⁶ demiş ve ibadetlerin insanı hayattan koparma derecesinde olmaması gerektiğini vurgulamıştır. Kısacası ruhbanîyetin İslam'da yeri olmadığını açıklamak istemiştir¹⁷.

12 17/İsra, 26, 29.

13 Rahmetullah el-Hindî, Kenzü'l-Ummâl, III.32 ve III.30-57.

14 Kenzü'l-Ummâl, III.663.

15 Buhârî, İman, 32; Müslim, misafirin, 212; Neseî, kıble, 13...

16 Kenzü'l-Ummâl, III.30.

17 Ahmed, Müsned, VI. 226.

Yine Hz. Peygamber zaman zaman yaptığı dualarda kendinin bağışlanmasını; bilgisizliği sebebiyle düşebileceği hatalarının affedilmesini Yüce Allah'dan dilemesinin yanısıra, israfını da affetmesini niyaz etmiştir¹⁸. Diğer bir hadislerinde de, dinde olmayan şeyleri dine sokmanın (bid'atin veya taassubun) büyük vebâli ve ahirette büyük azap sebebi olduğunu da bildirmiştir¹⁹.

Nitekim İmam Gazzalî (511/1111) mağrurları gruplara ayırırken, ikinci grupta ibadet ve amel erbabına yer verir. Böyle kimselerden çoğunun da bazı sebeplerden dolayı aldandığını anlatır. Konuyu da şöyle misallendirir: "Bunlardan bir kısmı yasak olduğu halde, suyu lüzumundan fazla israf eder, abdesti uzatır. Hatta namaz vaktini geçirecek kadar ileri gider. Vakit çıkmasa bile, namazın en faziletli olan ilk vakitlerini kaybettiği için de aldanmıştır. Ne yazık ki, Şeytan, insanları sünnet yolu (sünnete riayet etmek isterken, aşırılığa düşürmek suretiyle de) aldatır. Onlara ibadet süsü vererek, bu kişileri Allah'dan uzaklaştırır"²⁰.

Abdest alırken gereğinden fazla su harcayan birisini gören Hz. Peygamber onu "İsraf etme! israf etme!" diye azarlamıştır²¹. Yine abdest alan başka birisine "ne bu israf" diye çıkışmış, adam"abdestte de israf olur mu?" diye sorunca, Hz. Peygamber "evet, akan bir nehir kenarında da olsan!" şeklinde cevap vermiştir²². Hz. Peygamber'in bu hadislerini esas kabul eden alimler, abdest suyu konusunda şu düsturu tavsiye etmişlerdir: "Nehir kenarında bile olsan, abdest alırken suyu israf etme!"²³.

İbadet konusu olan abdestte nehir kenarında bile olsa suyun lüzumundan fazla kullanılması konusunda bu kadar sert tepki göste-

18 Nevevî, Şerhu Müslim, XVII.40.

19 Müslim, cuma, 43; Ebu Davud, sünnet, 5...

20 Gazzalî, III.855-856.

21 İbn Mâce, tahâret, 48.

22 A.e. taharet, 48.

23 Aynî, I.663. Buhârî'de bir bab başlığı "ilim ehli abdest alırken israf edilmesini ve Hz.Peygamber'in fiillerinden daha aşırı gidilmesini kerih gördüler" (Buhârî, vudu'l) şeklinde koymuştur. Aynî burada, abdest alırken uzuvların üçten fazla yıkanmasının men'i konusunda icma olduğunu söylediklerini hatırlatır. Ayrıca Tirmizi de "suyu kullanmadaki israfın kerahiyeti" babını koymuştur (İbnü'l-Arabî, Aridatü'l-Ahvezî, I.76-77, Beyrut, ts.).

ren Hz. Peygamber müslümanlara ibadette bile olsa tasarruf eğitiminin ihmal edilmemesi gerektiğine işaret etmektedir. Tasarrufu hayatın her safhasına hakim kılarak, bu konuda taviz verilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Söz gelimi, bir ırmak kenarında abdest alırken yapılabilecek su israfı, nihayet bir kaç kovayı bile geçmez. Bu kadarcık bir su ise, o akar su için bir hiç mesabesinde-dir. Fakat bu israf tasarruf eğitimi veya alışkanlığına bir darbe demektir. Böyle bir israf alışkanlığının evdeki ve diğer yerlerdeki hareket veya harcamalara yansımaları tehlikesini taşımaktadır. Onun için bu gün, küçük ihtiyaçlarımızda israf etmemenin dinî bir vecibe olduğunu ve büyük miktarların küçük şeylerle meydana geldiğini hatırdan çıkarmamak gerekir. Bilhassa bu konuyu millî servetlerin hiç uğruna yıkılıp gitmesi, heba olması açısından düşünüldüğünde, konunun önemi daha iyi kavranacaktır. Bu sebeble evimizde dış fırçalar, traş olurken veya diğer her türlü temizlikte su israfının haram olduğunu bilhassa küçüklere aşılıyarak, onlara tasarruf eğitimi o yaşlardan itibaren vermeli ve bunu bir alışkanlık haline getirmelerini sağlamalıdır. Böyle bir şuur, bu gün birçok büyük şehirde sıkıntısı çekilen su problemini kökünden çözecek niteliktedir. Boşa akıtılan her damla su için vicdanı sızlayan fertlerden meydana gelen bir cemiyetin normal şartlarda, şu zamanda su sıkıntısı çekmesi zayıf bir ihtimaldir.

Yine bir hadiste anlatılır: Hz. Peygamber bir nehirden geçerken, bir kapla su alıp, kullandıktan sonra geri kalan suyu tekrar nehre döker. Arkasından da "Allah, o sudan faydalanacak bir topluluğa ulaştırır" buyurmuştur²⁴. İşte bu hadisten hareketle, tek bir damla suyu bile -isterse ibadet amacıyla olsun- israf etmeye hakkımızın olmadığını söylersek, her halde mübalağa etmemiş oluruz.

2-Hayatı Korumada Tasarruf: İslam'ın insan hayatına ne kadar değer verdiğini anlatmaya bile gerek yoktur. Sebepsiz yere adam öldürmeyi kesinlikle yasaklayan dinimiz, insanın bizzat kendi kendisini bile öldürme hakkı bulunmadığı düsturunu da koyar. Bir insan öldürmenin bütün insanlığı öldürmekle eş değer olduğunu özellikle vurgular²⁵. Öldürmenin bir nevi israf olduğunu ve bu geçici

24 Heysemî, Mecmeu'z-Zevaid ve Menbeu'l-Fevâid, I.219-220. Hadisler zayıftır.

25 5/Mâide, 32.

hayatın ebedî hayatın tarlası olarak niteleyerek²⁶, bu tarlanın en verimli şekilde değerlendirilmesini tavsiye eder.

Bu açıdan hayat tasarrufu ve israfının değişik yönleriyle tezahür eden bir kaç konusuna, nakledeceğimiz hadisler ışığından değinelim:

a- Bir insanın hayatında sahip olduğu en değerli varlıklardan ikisi sihhati ve zamanıdır. Fakat Hz. Peygamber'in de ifade ettiği gibi, insanların çoğu bu iki konuda aldanmışlardır²⁷. İşte Hz. Peygamber bu konuya dikkat çekerek "iki günü eşit olan zarar-dadır"²⁸ vecizesiyle, müslümanların her anını değerlendirilmelerine ve sürekli bir terakkî sürecinde yarışabilmeleri için zamanı israf etmemelerine işaret etmişlerdir. Dolayısıyla ferdî planda olsun, sosyal alanda olsun, planlı bir kalkınma ve ilerleme, maddî alanda olduğu kadar manevî alanda da mesafe kat etme yine zamanın en iyi şekilde değerlendirilmesi ile mümkündür. Şu halde devletin bir çok fedakarlıklar yaparak açtığı okullarda veya üniversitemizdeki öğrenci ve öğretim elemanı açısından bu prensibin ne kadar büyük değeri olduğunu, aksine davrananların ise ne kadar vebal altında olduklarını takdir edersiniz. Anne ve babaların kendi ihtiyaçlarından kısarak gönderdikleri paralarla, derse girmek yerine sağda solda dolaşarak, pis kahvehaneleri doldurarak, hatta ders saatlerinde kantin bekleyerek zaman öldüren bir üniversite öğrencisi bu açıdan büyük vebal altındadır. Bir ev kadını zamanını en iyi şekilde değerlendirebileceği el sanatları, dikiş-nakış, hatta imkanlar ölçüsünde, bahçesinde birşeyler yetiştirerek, aile bütçesine katkıda bulunmak yerine, zamanını dedi-kodu veya konken partilerinde öldürmesi de israftır. Türkiye'nin her yerinde yaygın olan bugünkü kahvehanelerin pis havasına alışan genç-ihthiyar, köylü-kentli bütün insanımızın acımasız zaman israfını önlemek, herkesi kabiliyeti ölçülerinde verimli ve üretken alanlara yönlentmek de sanırım her yetkilinin hatta vatandaşın görevleri arasında olmalıdır. Bu hem insan sihhati hem de ülke ekonomisi için elzemdir.

26 Keşfü'l-Hafa, I.495.

27 Buharî, rikak, 1; Tirmizî, zühd, 1; İbn Mâce, zühd, 1; Darimî, rikak, 2; Ahmed, I.258; Aynî, X.581.

28 es-Suyutî, ed-Dürerü'l-Müntesira fi Ahadîsi'l-Müştehera, s.142, Dimeşk, ts.

Vakit israf etmemek, değerini bilerek hareket etmek, ibadet, taat için olduğu kadar²⁹, bu ibadetlerin daha kolay ve iç huzuruyla yapılabilmesi için de önemlidir. Nitekim İslam alimlerinden biri "sıhhatli olduğun zamanların bir kısmını hastalanacağın zamanlarına ayır; hayatından da, ölümün için zaman ayır"³⁰, yani ömrünü ve sıhhatini öyle kullan ki her anın bir şeylerle değerlendirilsin. Zira bu ömür içinde hastalık var, ölüm var. Hastalık da insanı hem taat ve ibadetten alıkoyar, hem de dünyevî faaliyetten ... onun için zamanının kıymetini iyi bil, tenbihinde bulunmaktadır³¹. Yine onun içindir ki, dünyada bir yabancı gibi veya yolcu gibi olmalıdır (Buharî, rikâk, 3). Her anını kıymetli bilen, daima değerlendiren bir kimse...

Hz. Peygamber helal rızkı elde etmek için çalışıp çabalamanın her müslümana farz olduğunu³² açıklamakla kalmamış bizzat kendisi de çalışıp çabalayarak, yaptıkları bir çok duasında tenbellikten Allah'a sığınmıştır³³. Konumuzu, bütün bu sözleri özetleyen "kişinin mâlâyânî'yi terketmesi İslam'ının güzelliğindedir"³⁴ hadisini hatırlatarak, Kanunî Sultan Süleyman'ın meşhur beyti ile bitirelim.

Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi

Olmaya devlet, cihanda bir nefes sıhhat gibi.

b- İnsan hayatının zarurî gerekleri olan yeme, içme ve giyinme konularında da iktisatlı olmak, israf ve cimriliğe düşmemek Kur'an'ın olduğu kadar, Hz. Peygamber'in de hadisleri arasındadır. Allah Taalâ bir çok ayette³⁵ konuya işaret ederken, Hz. Peygamber de aynı konuda tavsiyelerde bulunmuştur. Nitekim bir hadislerinde şöyle buyururlar: "İsraf etmeden ve kibire kaçmadan yiyiniz, içiniz, giyiniz ve başkalarına yardım ediniz!"³⁶. İbn Abbas da bu hadisin

29 İbn Mâce, Ticaret, 1; Ahmed, V.372, 381. Alimler "sıhhat ve ferağ" hadisini, ahirete hazırlık olarak anlamışlardır.

30 Buharî, rikak, 3; Tirmizi, zühd, 25.

31 Aynî, X.583-4.

32 Heysemî, X.291-2.

33 Nevevî, XVII.28-30.

34 Tirmizî, zühd, 11; İbn mace, fiten, 12; Suyutî, el-Camiu's-Sağır, II.470, Şam,ts.

35 7/A'raf, 31; 4/Nisa, 3; 17/İsra, 29; 35/Fatır, 32; 31/Lukmân, 32; 5/Maide, 66...

36 Buharî, libas, 1.

tefsiri sadedinde “meşru olan istediğin şeyi ye, istediğini giy! Fakat iki şey seni hataya düşürmesin. Bunlar kibir ve israftır”³⁷.

Yemek konusunda israf ölçüsü olarak şöyle bir tesbit yapılmıştır: “İnsan sağlığına zarar verecek kadar karnı tıka basa doyurmak israf; insanın normal şekilde karnını doyurması câiz; karnı doymadan sofradan kalkması da müstehab görülmüştür”³⁸. Zayıf bir hadiste de bu ölçü şöyle açıklanır: “İştahın çektiği her şeyi yemen israftır” (İbn Mace, et’ime, 51, rakam, 3352).

Burada özellikle çağımızda bir hastalık haline gelen ekmeğin israfı konusunda da bir kaç söz söyleyerek, konuya dikkat çekmek istiyoruz. Bilindiği üzere, biz Türk Milleti olarak, ekmeğe karşı derin bir hürmetimiz ve saygımız vardır. Ekmek bizde kutsal kabul edilir. Bu şuurun temellerinin İslam öncesi devreye aid olup olmadığını bilmiyoruz. Buna mukabil kesin bildiğimiz bir konu var ki, bu kültürün temellerinin oluşmasında Hz. Peygamber’in “ekmeğe saygı gösterin, zira o, semâ ve arzın bereketidir. Binaenaleyh sofradan düşen ekmeğin parçalarını yiyen kişi mağfiret olunur”, “ekmeğe saygı gösterin, zira Allah Taalâ ona ikram etti. Kim ekmeğe hürmet gösterirse, Allah da o kişiye cömert davranır”³⁹ şeklindeki hadislerin büyük rolü olmuştur. Fakat bu gün, maalesef bu güzel kültürümüz neredeyse yok oldu, bir kaç yaşlı dışında, birçok kimse ekmeği hafife alır oldu. Bu gerçeği çöp bidonlarından veya basında çıkan ekmeğin israfı ile ilgili rakamlardan rahatlıkla anlayabiliriz. Ekmek tasarrufu için haftalar, günler düzenlenlediği halde bu israfın önüne geçilebilmiş değildir. Bilhassa Türk insanının hayatında bu derece yeri olan ekmeğin ekmeğin yemeden karnı doymayan bizlerin arasında böyle hakir duruma düşmesi gelecek açısından da endişe vericidir.

Hz. Peygamber yere düşen ekmeğin parçalarının bile israf edilmemesini⁴⁰, artarak israfa sebep olmaması düşüncesiyle olsa gerek, ekmeğin küçük parçalara bölünmesin -böyle yapıldığında ekmeğin bereketleneceğini de söylemiştir⁴¹ ve bir kişilik yemeğin

37 Aynî, X.218-9.

38 bkz.Heysemî, V.31; Gazzalî, III.207.

39 Muhammed b.Yusuf el-İtfiyîş el-Mağribî, Câmiü’ş-Şeml, I.304, Beyrut, 1407/1987.

40 A.e.I.300.

41 A.e.I.316.

iki kişiye, iki kişilik yemeğin dört, dört kişilik yemeğin sekiz kişiye yeteceğini de hatırlatarak⁴², müslümanlara ekmek ve yemek israfından sakınmaları için, çeşitli yollar göstermiştir.

İşte bunun için ekmeğe hürmet etmeli, üstüne tuzluk vs. şeyler koymamalı, ekmek parçalarını bıçak, ağız silmek için kullanmamalıdır⁴³. Bilhassa bu gün ekmek satılan veya diğer iş yerlerinde ekmek ufaklarının yerlere saçılması ve ayaklar altında ezilmesinden korunması zaruret halini almıştır. Böyle yerlere girerken ayak altında ezilen bu parçaların çıtırtıları, bizlere soğuk kış günlerinde evlerinde sıcak bir tas çorba bulamayan fakir çocukların çığlıklarını; sebze ve meyvaların, hatta bayatladığı gerekçesi ile çöpe atılan ekmeklerin gürültüsü, yeterli besini yavrusuna veremediği için yavrusunu kaydeden annenin feryadını hatırlatmalıdır. Yemeğin en çok bereketinin sonunda olduğunu müjdeleyen Hz. Peygamber'in tavsiyelerini⁴⁴ uyararak, tek lokmayı, yarım dilim elmayı, tabakta bir kaç kaşık yemeği, hatta tek bir bulgur tanesini bile israf etmemelidir.

Konunun istatistiklerini iktisatçılara bırakarak, şu kadarını söyleyelim: Bu gün sadece Türkiye'de israf edilen yiyeceklerle, belki bir müslüman Afrika ülkesini açlık felaketinden kurtarmak mümkündür.

İnsan hayatı için önemli olan ihtiyaçlardan ikinci grubu giyinme ve mesken teşkil eder. Haliyle elbise ve meskeni de israfa kaçmadan, kibir vesilesi yapmadan kullanmak gerekir. Zaten dinimizde kibirlenmek maksadıyla yapılan her şey yasaktır ve böyle bir kibir ahlâken de kınanır. Dolayısıyla "başkalarına karşı böbürlenmek, cebâbire tavrı takınmak maksadıyla oldukça pahalı ve lüks elbiseler giymek, ihtiyaç fazlası yüksek binalar yapmanın mekruh olduğu söylenmiştir⁴⁵. Fakat temiz ve yeni elbise giymenin mutlaka kibir vesilesi olduğu da söylenemez. Ancak kibire ve başkalarına karşı üstünlük duygusuna sebep olduğunda israf olur.

Yeri gelmişken şu konuya değinelim: Toplumumuzda yerleşmiş bir kanaat vardır. Bu kanaat müslümanın daha basit ve pejmürde,

42 A.e.I.314.

43 Bilmen, s.449.

44 Gazzalî, II.885; İbn Mace, et'ıme, 51; Camiü'ş-Şeml, I.324.

45 Bilmen s.449.

fakat temiz kıyafet giymesi gerektiği istikametindedir. Her nedense bir müslümanın güzel elbise giymesi hoş karşılanmaz. Bu ifrat ve tefritin ortasını (tasarruf yolunu) herhalde Gazzalî en güzel şekilde bulmuş ve bunu şöyle açıklamıştır: “Her işte Hz. Peygamber’i numune-i imtisal etmek lazımdır. Ebu Seleme, Ebu Saîd el-Hudrî’ye “şu insanların icad ettikleri elbise, yemek-içmek ve binitlere ne dersin?” diye sordu. Ebu Saîd “yeğenim, Allah için ye, iç ve giy. Şayet bunlara ucub, böbürlenme, riya ve israf karışırsa, işte günah olan budur”⁴⁶ diye cevap verdi. Bu hadisi nakleden Gazzalî bir başka yerde, kibire vesile olma ihtimali olan güzel elbise hakkında şu açıklamayı yapar. “Bilmiş ol ki, iyi elbise, herkes için her hâlû kârda bir kibir vesilesi olmak durumunda değildir. Hz. Peygamber’in işaret etmek istediği ve Sabit b. Kays’ın “ben iyi elbiseyi severim, bunda kibir var mı?” diye sorduğunda, onda kibir olmadığını ve temiz kılık ve kuyafeti sevdiğini anlayarak “bunda kibir yok” dediği budur. Bundan dolayı iyi veya yeni elbisede her zaman kibir var denilemez...”⁴⁷.

c- İnsan hayatını yakından ilgilendiren üçüncü bir husus, insanın devamlı iç içe bulunduğu “çevresidir”. Bu çevrenin insan psikolojisi ve sıhhati üzerindeki etkisinin ne kadar büyük olduğu açıktır. Bunun için çevreyi de en iyi şekilde kullanıp, israf etmemek, bilhassa günümüz insanı için gereklilikten, zorunluluk derecesine ulaşmıştır. Bu İslam’ın da bir emridir.

Bu konuda ilk akla gelen temizliktir. Bilindiği gibi Hz. Peygamber temizliği imanın yarısı olarak nitelemiştir⁴⁸. Bundan dolayı hem ferdî, hem de sosyal hayatta her türlü pislik ve kirletmeyi israf kabul edebiliriz. Temizlik konusu başlıbaşına bir konu olduğu için, bu konuyu bu kadar hatırlatmakla yetiniyoruz.

Buna karşılık, günümüzde felaket sınırına varan çevre kirliliğini yakından ilgilendiren, yeşillik, ağaç dikme ve ziaatle ilgili bir kaç hadisi nakledelim. Hz. Peygamber “elinde fidan olduğu halde kıyamet kopsa bile, o fidanı dik”⁴⁹ buyurmuşlardır. İnsan hayatında o kadar önemi olan ağacın, hava kirliliği açısından da ne kadar bü-

46 Gazzalî, III.765.

47 A.e. III. 764; el-Camiu’s-Sağîr, II.582, II.591; II.598; Heysemî, V.132-135.

48 Müslim, taharet, 1; tirmizi, da’vât, 86...

49 Heysemî, IV.63-64, Bezzar’dan.

yük ihtiyaç olduğu bu gün şüphe götürmez bir gerçek olmuştur. Bu sebeble Hz. Peygamber'in şu hadislerini de zikrederim: "Kim bir sedir ağacını keserse, Allah o kişinin kafasını (kendisini) cehennemde sokar", "Harem-i şerifin sedir ağacını kesene Allah cehennemde bir bina hazırlar"⁵⁰. Söz konusu hadislerin Mekke ve Medine'nin ağaçlarına mahsus olduğu söylenmişse de, bazı alimler bu tehditlerin diğer bölgelerin ağaçlarını kesenlere de şamil olduğunu belirtmişlerdir⁵¹ ve gereksiz yere yaş ağacı kesmenin yasak olduğunu söylemişlerdir. (Burada Fatih Sultan Mehmet'in, ormanlarından yaş ağaç kesen hakkındaki sözlerinin hatırlanacağını umarız.)

Bundan başka Hz. Peygamber'in her hangi bir ağaç dikenin veya bir şeyler ekenin, diktiği ağacından veya ektiği üründen, ister insanlar yesin, ister diğer canlılar yesin, diken kişi için mağfîret vesilesi olduğuna dair birçok hadisi vardır⁵². Bu hadislerin tavsiyesi istikametinde hareket eden sahabenin de aynı konuda bir çok menkıbesi vardır⁵³. Yine Hz. Peygamber, "hurmanın ve ağacın sahipleri için olduğu gibi, ondan sonraki gelecek nesiller için de bereket olduğunu"⁵⁴ söyleyerek, toprağı "rızkınızı yerin derinliklerinde arayın"⁵⁵ buyurarak üstü ve altı ile değerlendirmemizi emretmektedir.

İmam Cessas el-Hanefî "Ahkâmü'l-Kur'an" isimli eserlerinde "Sizi yerden inşa eden ve imarını size bırakan O'dur (İsta'meraküm)" (Hud, 11/61) ayetinin tefsirinde şöyle der: "Yani ihtiyaç duyduğunuz şeylerle yeryüzünün imaretini size musahhar kıldı. Bu ayette dünyanın ziraatle, ağaç dikme ve binalarla imaretinin vacib olduğuna delil vardır".

Ebu Nuaym ise El-Hilye'sinde Enes b.Malik (r) tarikiyle rivayet ettiği Hz.Peygamber (s)'in şu hadisini nakleder: "Yedi şey vardır ki, bunlar kula kabrinde bile sevap kazandırmaya devam eder. Bir ilim öğreten kişi veya bir nehir (su) akıtan veyahut kuyu kazan

50 A.e.IV.69. Hadis sahihtir.

51 A.e.IV.69. 1 nolu dipnot.

52 A.e.IV.67-68.

53 A.e.IV.68.

54 A.e.IV.68-69. Hadis zayıftır.

55 A.e.IV.63-64

kişi, veya bir hurma (ağacı) diken kişi, veya bir mescid bina eden kişi, veya bir mushaf miras bırakan kişi veyahut da ölümünden sonra kendisi için istiğfar eden evlat bırakan kişi”.

Yine Enes (r)'den rivayet edilen bir hadiste, Hz. Peygamber (s) bir ara döndüğünde Sa'd b. Muâz el-Ensarî (r)'yi karşıladı ve ona “elinde gördüğüm bu şeyler nedir?” diye sordu. Hz. Enes “Kazdığım ve kendisiyle ailemin nafakasını kazandığım kazma izidir” der. Hz. Peygamber onun elini öper ve “Bu el cehennem ateşinin dokunmayacağı bir eldir” buyurur. (el-Kettanî, el-Teratib'ül-İdariyye, II.32)

Alimler eserlerinin bir çoğunda ziraatçiliği farz-ı kifaye adetmişlerdir. Zira din ve dünya ancak bu yolla ayakta durur; üzüm, hurma ve bunların dikilmesi misali gibi. Bu mesleği bütün insanların terketmesi durumunda hepsi günahkâr olurlar (Kettanî, II.45).

Yine Kettanî “Keşfu'z-Zunun” dan naklen şöyle bir söz kaydetmiştir: “Allah'ın kulları, Allah rızasının O'nun dünyasının ihtiyasında (imarında, tarıma açılmasında” olduğunu bilmiş olsalardı yer yüzünde bir mızrak boyu kadar yer boş kalmazdı” (Kettanî, II.51).

Şayet bu güzel emir ve tavsiyelere uyulsa idi, bir zamanlar orman yeşili ile çoşan şu güzel Anadolu'muz böyle kıraç ve fakir kalırmıydı? Can taşıyan her varlığa merhamet edilmesini emreden Hz. Peygamber'in tavsiyeleri⁵⁶ benimsenseydi, o kadar deniz ürünlerimiz kirlilikten heba olur gider miydi? Yolda gelip geçenlere sıkıntı veren şeyi kaldırıp kenara atmaya imanın şubelerinden sayan Hz. Peygamber'in sesine kulak verilseydi⁵⁷ sokak ve çarşılar bu günkü hale gelir miydi?

3-Aklı koruma ile ilgili israf ve tasarruf konusunda hatırlatılabilecek en çarpıcı hadis “her sarhoşluk veren şey haramdır”⁵⁸ hadisidir. Aklı din, vatan, millet, hatta bütün insanlık için kullanmak tasarruf; aksi yönde çalıştırmak, alkol ve uyuşturucu ile helak etmek ise israftır.

56 A.e.IV.31-32; bilmen, s.457.

57 Müslim, İman, 58; Buharî, hibe, 35; mezalim, 24, 28.

58 Müslim, eşribe, 73-74; Buharî, edeb, 80; Tirmîî, eşribe, I...

4-Zaruretlerden dördüncüsü olan nesli korumak da, ancak kutsal olan evlilik müessesisiyle mümkündür. Başta zina, müstehcenlik olmak üzere, evlilik müessesisine yönelen her türlü hareket israftır.

5-Nihayet zaruretlerin son konusunu, aynı zamanda tasarrufla direk alakası olan malı korumak konusunda da şunları söyleyebiliriz: Önce bu konu ile ilgili Hz. Peygamber'in koyduğu şu kaideleri sıralayalım. "Tasarruf yapan sıkıntı çekmez (fakirleşmez)"⁵⁹ "Tasarruf maişetin yarısıdır..."⁶⁰, "Tasarruf yapanı Allah zenginleştirir, saçıp savuranı fakirleştirir..."⁶¹, "Mal ve tasaddukta israftan kaçınız, tasarrufa riayet ediniz, zira tasarruf yapan bir kavim asla fakirleşmez"⁶² "Hidayet yolu, güzel gidiş ve tasarruf peygamberliğin yirmibeşte biridir"⁶³, "Zenginlikte tasarruf ne güzeldir, fakirlikte tasarruf ne güzeldir, ibadette iktisat ne güzeldir!"⁶⁴, "Üç şey insanı cehennemden kurtarır: Gizlilikte ve alaniyette Allah korkusu, zenginlik ve fakirlikte tasarruf, hoşnutluk ve öfke anında adaletli davranmak"⁶⁵.

Tutumlu olmayı teşvik eden Hz. Peygamber, aynı şekilde malların israfı konusunda da bazı emir ve tavsiyelerde bulunmuştur. Sahih bir hadiste "Allah Taalâ size üç şeyi haram kıldı; annelerin hakkına riayet etmeyip, onlara isyan etmenizi, kız çocuklarını (diri diri) gömmenizi ve verilecek borcun verilmemesini, verilmeyen bir şeyin alınmasını. Üç şeyi de mekruh kıldı; dedi-koduyu, luzumsuz soru sormayı ve mal zayıfını"⁶⁶. Hadiste sözü edilen "mal zayıfını" luzumsuz harcama olarak anlayan alimler⁶⁷ şöyle demektedirler: "Malına kıyma! Allah sana o malı temlik buyurmamıştır; onu sana hakikatte maişet vesilesi kılmıştır. Böyle iken sen onu

59 Ahmed, I.447; Heysemî, X.252-253; el-Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, I.158-159. (Aclûnî, söz konusu hadisin hasen seviyesinde olduğunu söyler)

60 el-Münavî, Künûzü'l-Hakâik, s.55 (Deylemî'den); Gazzalî, III.535-536.

61 el-Camiu's-Sağîr, II.500; Gazzalî, III.536.

62 Kenzü'l-Ummâl, III.55.

63 Ahmed, I.296; Ebu Davud, edeb, 2; Tirmizî, birr, 66; Aclûnî, I.158-159; Gazzalî, III.535-536.

64 Heysemî, X.252. Bezzar'dan, ricali, biri hariç hepsi sikadır.

65 Gazzalî, III.535-536.

66 Buharî, zekat, 53; Müslim, akdiye, 10, 13...

67 Aynî, IV.410-411; Tecrid-i Sarih Tercemesi, VII.292-3.

verilmeyecek müsrif kişilere verirsen, sonra muhtaç durumda kalırsın”⁶⁸.

Malın telef olmaması için, Allah Taalâ “sefih” olarak isimlendirilen kişilere kendi mallarının bile verilmemesini emretmesi⁶⁹, Hz. Peygamber’in de sefih konusunda titiz davranması gösteriyor ki⁷⁰, “kişi mal benimdir, dilediğimi yaparım” diyemez.

Zekatını verdiği müddetce mal tasarrufu yapan kişinin “ey iman edenler! hahamlardan ve rahiblerden bir çoğu, insanların mallarını haksızlıkla yerler ve (insanları) Allah yolundan çevirirler. Altun ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda sarfetmeyenler var ya, işte onlara acı bir azabı müjdele! O gün cehennem ateşinde bunlar kızdırılıp, (bu biriktirdikleri şeylerle) onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün “işte bu kendileriniz için biriktirdiğiniz servettir. Artık yığmakta olduklarınızın (azabını) tadın! denilir”⁷¹ ayetlerinin muhtevasına girmediğini alimler bu ayetin tefsirinde açıklamışlardır⁷².

Kısaca mal israf etmek, hiç bir akıl sahibinin garaz ve mülhaza etmediği bir şekilde mal harcamaktır. Bu da hem fertler, hem de cemiyet için tehlikedir. Fertlerin mal israfı, kendisi için ne kadar zararlı ise, millî serveti heba ettiği için de cemiyete öylece zararlıdır. Bundan hareketle, fertlerin kazancı ve tasarrufu, cemiyeti ne derece takviye ederse, israf ve telef de o nisbette zaafa uğratar⁷³ gerçeğini anlamak zor değildir.

68 Tecrid-i Sarîh, VII.292-300.

69 4/Nisa, 5.

70 Heysemî, V.245, VIII.64. Bazı hadislerde para tasarrufu da tavsiye edilmektedir. (Heysemî, IV.65; el-Camiu’s-Sağîr, I.595).

71 9/Tevbe, 34-35.

72 Aynî, IV.281-282; IV.275, IV.282.

73 Tecrid-i Sarîh, VII.303.